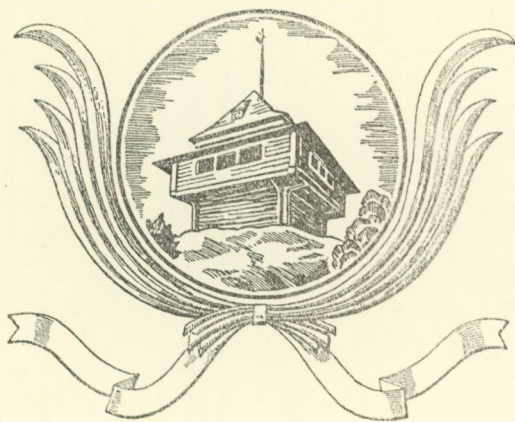

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1935**

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
ÅRSBOK
FATABUREN

1 9 3 5

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag med motiv från stadskvarteret på Skansen är
utfört efter fotografi av fru M. Claréus.

Tryckt hos
Victor Pettersons Bokindustriaktiebolag
Stockholm 1935

TILL FOLKDRÄKTERNAS HISTORIA

ÖVERDRIFTERNAS BETYDELSE I DET FOLKLIGA DRÄKTSKICKET

av Sigfrid Svensson

När Linné på sin resa 1749 passerat den småländska gränsen och kommit in i Skåne, skriver han i sin dagbok om kvinnornas huvudbonad: »En sådan klut brukas på intet ställe i Sverige öfver Skåne, så att skånska qvinfolken merändels med denna lätt skiljas ifrån alla andra.» Det har sagts att ursprunget till denna huvudbonad var det medeltida doket och att man lätt finner dess förebilder å den tidens kopparstick (G. Karlin och Gerda Cederblom). De skånska bondkvinnorna skulle alltså ha efterapat ett medeltida dräktmod, som de sedan behållit århundradena igenom.

Vi börja en undersökning av de skånska klutarna med en något hårdhänt dissekering. Vi plocka av knappålarna ur huvudbonaderna, taga bort underlagen, lösa upp knutarna och släta ut vecken. Allteftersom detta pågår finna vi, att de inbördes olikheterna försvinna mer och mer. När de olika plaggen ligga där upplösta är det helt enkelt svårt att säga vilket som är vilket. De till det yttre så komplicerade huvudbonaderna visa sig i ett flertal fall till sin väsentliga del bestå av kvadratiska linnedukar, vilka lagts i trekant och bundits över huvudet. Men huvuddukar av detta enkla slag äro inte speciellt karakteristiska för Skåne. Ännu i sen tid har en i nacken knuten huvudduk använts i åtskilliga bygder i vårt land, t. ex. i Skedevi socken i Östergötland, bild 1. Skånedukarnas originalitet består alltså i själva uppbindningen. Huvuddukens sidosnibbar ha dragits ned och korsats i nacken och ha sedan bundits upp över hjässan. För att underlätta bindningen ha ett par band isyts, men man har inte nöjt

sig med den enkla form bild 2 visar. I östra Skåne ha banden vuxit, bild 3, rosettens stora öglor peka rätt ut, bild 4, eller också stärkas bandändarna, så att dessa stå ut från pannan som ett par horn, bild 5. Bindningen har också skett i nacken och banden skjuta då ut därifrån och förstärka intrycket av klutens linnemassor, bild 9. I sydvästra Skåne har utvecklingen gått i annan riktning. Banden utgöra där en högst diskret beståndsdel i kluten och tyget får ibland falla mjukt och konstlöst som i bild 6. I ett senare utvecklingsstadium har partiet i tinningarna lagts i styva konstfulla veck, som draperats på varierande sätt i olika häradar, bild 7—8. I sydöstra Skåne har övre delen av klutens sidopartier rullats hårt samman till en uppbärande stomme, som gör att kluten synes skjuta ut med ett par stora »vingar» bakom bärarinnans huvud, bild 9.

Någon bestämd förebild har ej påvisats till någon av de skånska kluttyperna. Nu finna vi också, att alla dessa variationer kunna ledas tillbaka till en och samma enkla urform. Utvecklingen har gått i olika riktning på skilda håll och därigenom ha de många bygdetyperna uppstått. I Fjälkinge socken i nordvästra Skåne har en meddelare berättat mig, att vid sorg sprättade man bort banden från klutarna, men »snibbarna gick ändå upp på hjässan, där de stoppade in dem». Från sydöstra Skåne omtalas att till mera vardagligt bruk användes en »halvklut», som genom saknaden av klutband skilde sig från högtidsplagget. Även i en och samma bygd ha alltså enkla former levat kvar vid sidan av de mer komplicerade. Detta övertygar oss om att de skånska klutarna äro resultatet av en intern utveckling. Drivkraften i denna träffa vi på överallt och i alla tider och speciellt i kvinnodräktens utvecklingshistoria: lusten att få överträffa, benägenheten att driva ett givet uppslag ända till det orimliga. Fjortonhundralets och det tidigare 1500-talets voluminösa kvinnliga huvudbonader i den förnäma dräkten äro inga ursprungsformer utan parallellföreteelser till de skånska klutarna.

I ett sockenstämmoprotokoll 1817 från Hörup och Löderup i Skåne har prosten J. Gram gjort en del anteckningar om dräktens förändringar under de 45 år han tjänstgjort i församlingarna.

Bild 1. Kvinnor med huvuddukar. Skedevi socken, Östergötland.
Teckning av J. W. Wallander.

2

3

4

5

Bild 2—5. Östskånska klutar. Teckningar av Otto Wallgren omkring 1839.
2. Gladsax socken, Järrestads härad. 3. V. Vrams socken, Gärds härad.
4. Broby socken, Ö. Göinge härad. 5. Brösarps socken, Albo härad.

6

7

8

9

Bild 6—9. Sydsånska klutar. Teckningar av Otto Wallgren omkring 1839.
6. Svenstorps socken, Bara härad. 7. Glostorps socken, Oxie härad.
8. Trälleborg, Skytts härad. 9. Sövestads socken, Herrestads härad.

Han omtalar att flickorna alltid »då de skola anses såsom klädda» äro barhuvade. För icke lång tid sedan, skriver han, brukade de dela sitt hår i tvenne lockar, som vardera omsveptes med ett rött ylleband av en fingers bredd. Till en flickas huvudklädsel fordrades då 5 à 6 alnar sådana band. Men nu, fortsätter prosten, delas håret i flera lockar, som omlindas med samma slags band fastän av tre fingrars bredd och med en åtgång av 12 alnar istället. Vi ha inga teckningar av den håruppsättning prosten Gram beskriver, men några sparsamma uppgifter i ännu levande folktradition visa att den varit av samma art som å valken bild 10. Hårbanden skulle då ha »omsvept» fyra stycken hårsträngar på samma sätt som de i valken äro lindade omkring flätor av lin. Den nämnda valken är tidigast omtalad år 1819. Här ovan har lämnats en uppgift om, att en förstoring av flickornas håruppsättning ägt rum omkring ett par årtionden tidigare. Det är frestande att gissa att den höga diademformade valken är ett slutresultat av denna utveckling. Att vira 12 alnar band om sitt hår måste ha varit en besvärlig och arbetsam procedur. Och ville man torna upp ännu fler hårflätor på huvudet blev ett löst på förhand uppbundet garnityr det enda möjliga resultatet.

I Leksands socken i Dalarna har en liknande utveckling förgiggått i våra dagar. Albert Alm har i sin »Dräktalmanacka» beskrivit tillvägagångssättet, när det ungefär fyra meter långa bandet virades om håret. För att detta skulle verka större användes en särskild lösfläta av blånor och för att få uppbindningen tillräckligt fast, brukade man också lägga björkkvistar jämsides med flätan. De gifta kvinnorna bibehålla alltjämt det gamla maneret att sätta upp håret, säger författaren, »men de ogifta ha på sistone så att säga sökt kringgå det genom nymodiga knep, lösring o. d.». Hos svenskbefolkningen på de estniska Rågöarna ha en gång färgade ulltrådar brukat flätas in i håret. Senare ha av dessa trådar blivit självständiga huvudprydnader. I Falkmans reseskildring från östra Finland omtalas att den håruppsättning, »sykeröt», som visas å bild 11, tidigare åstadkoms genom att håret tvinnades, omlindades med röda band och fästades i en båge över hjässan. »Numera (omkring 1880) begagnas allmänt lösa sykeröt bestå-

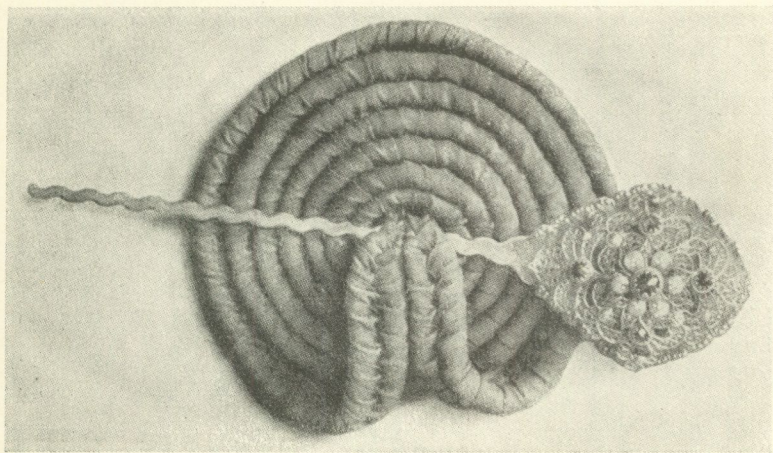

Bild 10. Flicka med »lock». Ö. Ingelstads socken, Ingelstads härad, Skåne. Teckning av Otto Wallgren omkring 1839. Bild 11. Flicka med »sykeröt». Joutseno, Karelen. Efter Falkman. Bild 12. Härgarnityr. Schweiz. Efter Heierli.

ende af med de röda banden omvirade videqvistar». Från Schweiz omtalas att det tog tre timmar för flickorna att göra i ordning håruppsättningen och det kunde aldrig ske utan hjälp. Sedan hade man däremot håret uppsatt en månad åt gången. Det var ett obekvämt och ohälsosamt bruk och så kom man på idén att göra ett löst garnityr, bild 12. Denna reform skedde här på sina håll först vid 1800-talets mitt.

»Ju längre håret var, ju hederligare var det», säger mig en av mina skånska sagesmän. Och överallt där stort hår betraktats som ett skönhetsideal har i samma mån också förekommit konstlade medel, som kunde öka intrycket av hårmassorna. Tillsättningar i håret påträffa vi inom mycket vidsträckta områden och långt tillbaka i förhistorisk tid. Den sammanbindande, genom ett årtusende fortlöpande traditionen har härvid varit uppfattningen att en skön kvinna är en kvinna med långt hår. Både i mode-dräkt och folkdräkt har hårmodet varit underkastat en utveckling emot det barocka, som till sist av sig själv krävt en rationalisering. Hos allmogen har denna utveckling skett utan något beroende av herrskapsdräkten och ofta utan inbördes samband i tid och rum, vilket icke hindrar att man ändock i olika bygder nått till resultat, som äro förbluffande lika.

I folkligt dräktskick i Sverige och utomlands ha till flickornas hårprydnad hört kulörta band, som från nacken hängt ned på ryggen. Dessa band ha ibland kallats för »la» och då redan i den fornordiska litteraturen »hlað» omtalas i samma betydelse ha vi här att göra med en mycket ålderdomlig dräktprydnad. Ursprungligen har ett band knutits runt om huvudet och dess båda ändar ha fått hänga ned i nacken såsom vi se på Morakullan, bild 13. I en beskrivning av en brudklädsel i Härslövs socken i Skåne 1837 omtalas, att bruden bar en »gyllene hätta», som var utstyrd med en rikedom av pärlor, band och blommor. »Nedåt ryggen hade hon 23 olika bandändar och på varje ända voro påsydda guld- och silverspetsar.» Även de ogifta kvinnorna i bröllopskaran hade sådana hättor fastän »mindre pråliga». En hätta av här beskrivet slag återges å bild 17. Liknande huvudprydnader ha funnits både i norskt och danskt dräktskick. Där-

med är dock ingalunda givet att det är samma huvudbonad som lånats från det ena området till det andra. Bild 16 visar en »nackalapp» från Småland. I Albo härad i Skåne har jag gjort följande uppteckning: »Elna, en syster till mig, kunde kläda brud och brudpigor. Det var en särskild konst. De klippte ut en fyrkantig papperslapp och satte 'lan' på och kransen utanpå. Så blev nacken också klädd. 'Lana' hängde neråt ryggen.» På bild 14 se vi ett mycket stort antal band, som äro fästade i hårflätorna. Av de två ursprungliga ändarna av det kring huvudet knutna bandet har här blivit ett helt knippe band. Man har också velat täcka över och utsmycka den del av håret som låg innanför flätorna i nacken, jämför »brudpigenacken» från Ovanåker, bild 15. Den över nacken satta pappersbiten, »nackalappen», gav möjlighet härtill samtidigt som man då kunde utöka de nedåthängande banden, »lana», i det oändliga. Den utveckling, som ledde till »bandhättan» bild 17 är så följdriktig, att den kan ha försiggått på olika håll utan inbördes beroende. Hälsingborgs museum äger en »bandhätta», daterad 1797, men några äldre uppgifter om denna huvudbonad finnas icke. Den utveckling som skisserats, kan i själva verket ha ägt rum i sen tid. I det ovan citerade sockenstämmoprotokollet från 1817 finnes även en uppgift om utökningen av flickornas hårband: »i förra tider gorde 2:ne sådane band tillfyllest, men nu fordras 4 eller flere.»

Utvecklingen av huvudprydnaden har också gått i annan riktning. Själva huvudbandet kan i stället ha fångat intresset och bli utsatt för överdrifternas spel. Då är det detta som utstofferats och växer och resultatet blir den i Malung i Dalarna använda huvudprydnaden, bild 18—19, eller de från Öland kända pärlbesatta banden. Då är det också samtidigt dessa som övertagit den gamla benämningen »la».

Välbekant är brudlisten, »fälttecknet», i Värendsdräkten, som enligt sägnen skall vara ett minne från Blendas seger över danskarna. Fullkomligt liknande livband ha dock också funnits i östra Skåne och västra Blekinge. Linné säger om användningen, att det »gick 2 gånger om lifwet, samt knöts på vänstra sidan och råkte med ändarne ned til knäet». Samma slags livband träffas

Bild 13. Flicka med huvudband. Mora socken, Dalarna. Oljemålning av E. Stenberg. Bild 14. Flicka med »la». Torna härad, Skåne. Teckning av Otto Wallgren omkring 1839. Bild 15. »Brudpigenacke», rekonstruktion. Ovanåkers socken, Hälsingland.

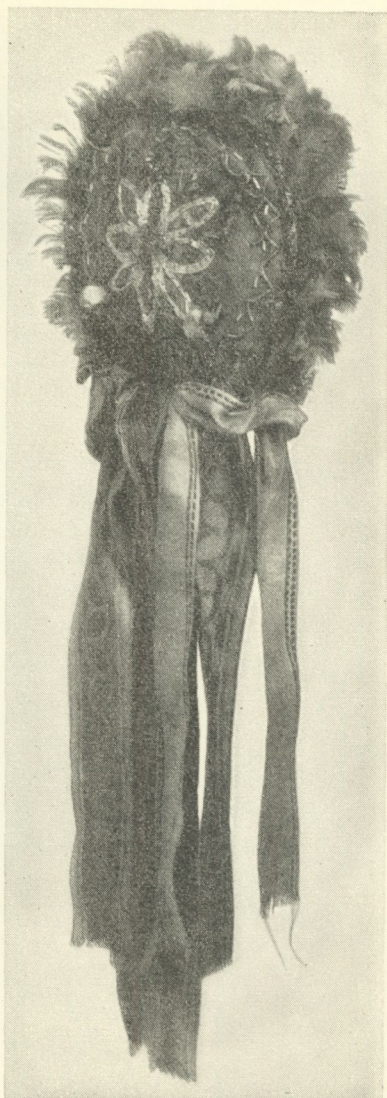
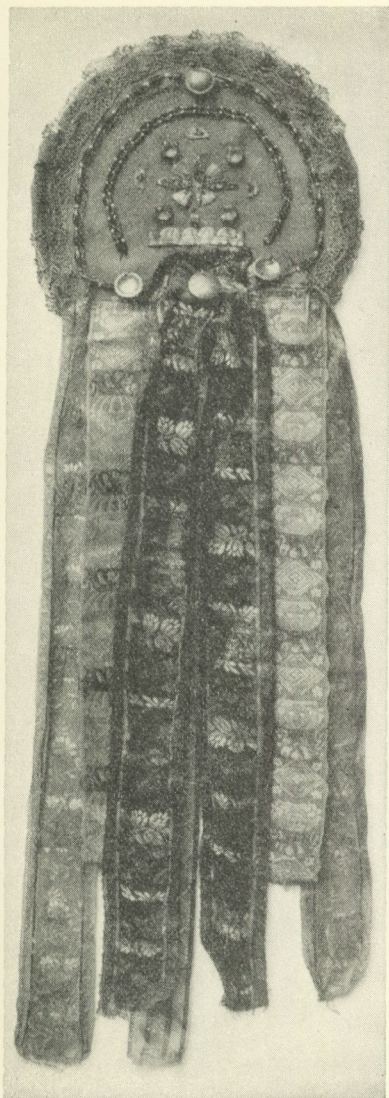

Bild 16. »Nackalapp». Traryds socken, Småland. »Bars av brudpigorna, då bruden hade krona». Dylika voro i användning under 1800-talets första hälft. Bild 17. »Bandhätta». S. Åsbo härad, Skåne. — Nordiska museet 52,120 och 6,548.

redan bland de danska dräktfynden från bronsåldern och även här äro ytterkanterna och bandens ändar särskilt markerade genom extra utstofferung. I Linnés beskrivning av de småländska livbanden heter det att »dess ändar woro stämde med en swart borda, som några gånger låg i kors, men yttersta kanten war stämmed med svarta silkes-frantsar». Det är intressant att se, hur denna utsmyckning utvecklade sig under ett sekel framåt. De äldsta banden — det tidigast daterade härrör från 1702 — äro jämbreda och i förhållande till senare typer ganska smala, bild 20. De bliva sedan bredare, men då endast ändarna äro utsmyckade är det både onödigt kostsam och obekvämt vid bindningen om livet att göra dem jämbreda i hela deras längd. Vid 1700-talets slut bliva banden smalare mot mitten, bild 21. I sydöstra Skåne göras de bandprydda ändarna lösa och fästas i stället i ett band påminnande om flikarna i en prästkrage, bild 22. De båda styckena växa sedan samman och på några årtionden går utvecklingen raskt emot det enorma. Från Ingelstads och Herrestads härader äger Nordiska museet några brudlistor, daterade mellan åren 1839—1856, som i storlek helt äro att jämföra med ett förkläde, bild 23. När plagget till sist ej kan tillväxa i storlek fördubblas det. Från Ingelstorp härstammar en brudlist, som består av två på samma band fästade dylika »förkläden», som tydligen hängts ett vid varje sida. Denna utveckling skedde under folkdräktens sista period i denna bygd. Ej långt därefter fick bruden även på landet ingen annan utsmyckning än myrtenkrona och slöja, en i förhållande till den forna praktiken enkel och rationell brudutstyrel.

På en resa genom Sverige 1720 blev dansken Jakob Bircherod vittne till ett bondbröllop i en småländsk gästgivaregård. Den brud som han där fick se gjorde honom alldeles förskräckt. »Ingen furia, som nyelig kommer udaf Helvede kand see meere forstörret ud», skriver han. Hon var klädd i en krona av förgylld mässingstråd stor som en gryta, i hennes öron hängde gröna stenar och i övrigt var hon »behengt med baand, som taablige folck hos os, der löber om paa gaden». Denna underliga brudutsmyckning, som till den grad väckte den resandeutlännings förvåning,

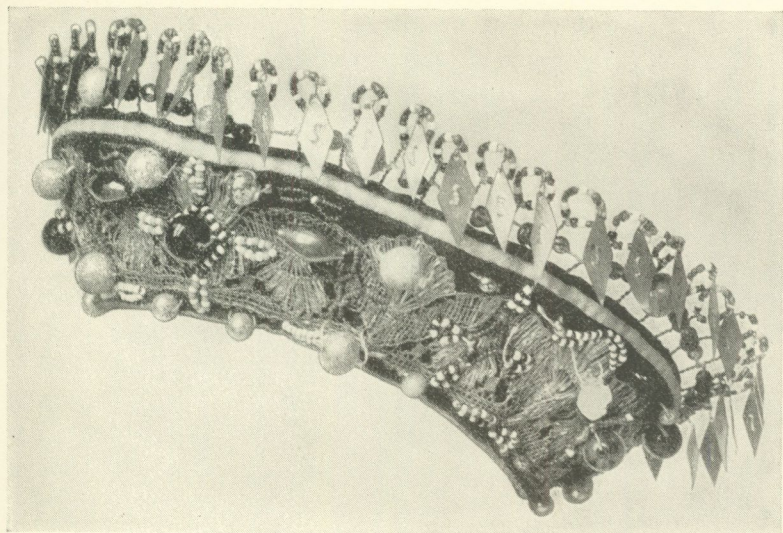

Bild 18—19. »La». Malung,
Dalarna. — Nordiska museet
13,706.

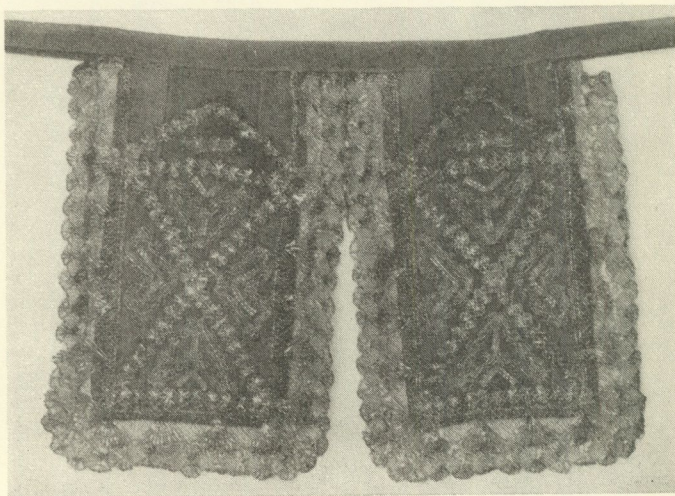
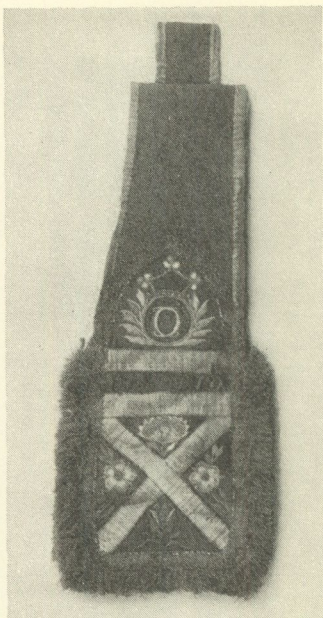
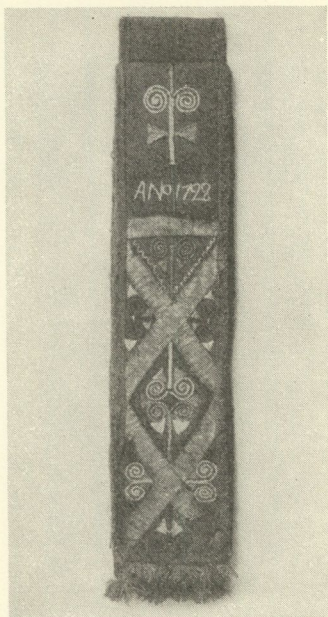

Bild 20—22. Brudlister. 20. Skåne, daterad 1728. 21. Hallaryds socken, Småland, daterad 1819. 22. Järrestads härad, Skåne. — Nordiska museet 148,411, 52,084 och 3,465.

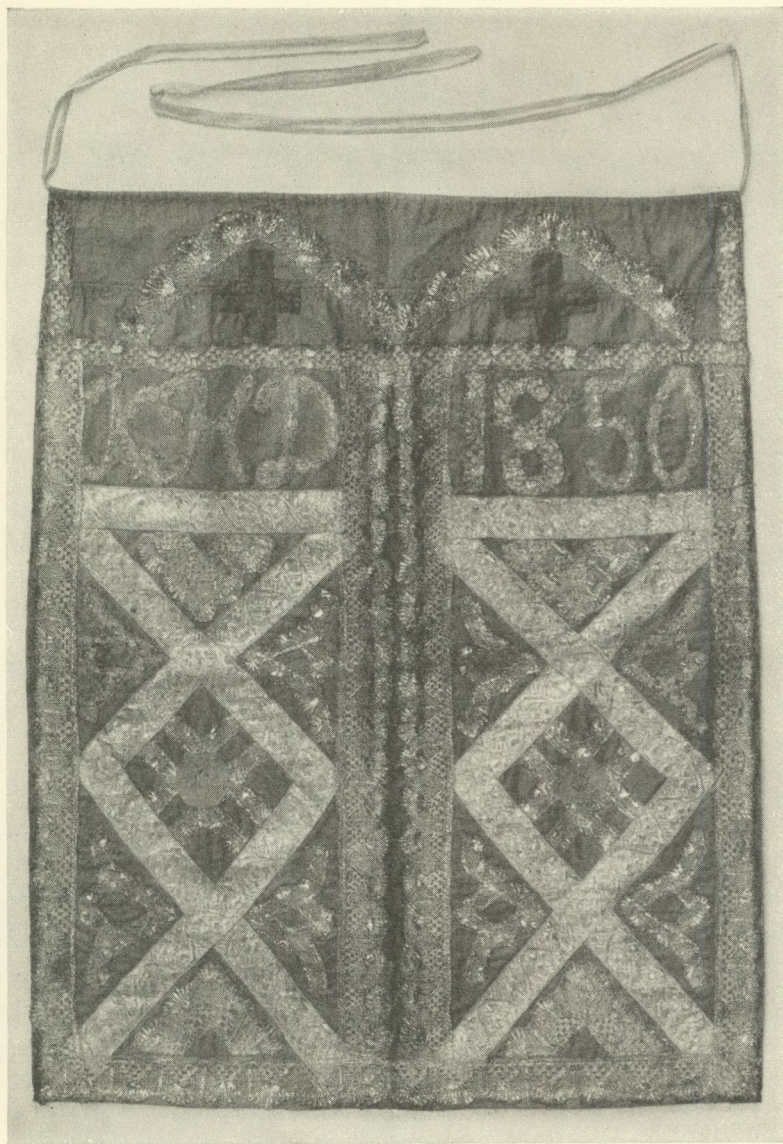

Bild 23. Brudlist. Ingelstads härad, Skåne, daterad 1850. Detta plagg, som närmast påminner om ett förkläde, utgör slutstadiet i brudlistens utveckling. Nordiska museet 78,228.

är i detalj beskriven av Crælius 1772 i hans skildring från östra Småland. Han omtalar bl. a. ett slags överkjortel, »manton», utsirad på mångfaldigt sätt, »wid midjan omlindas en galon eller grant band och sättes der bak till en stor ros af band eller galoner, äfwen så fästas rosor på axlar och armarne, hwilka tillika prydas med galoner, smycken, engageanter och många rader armband». Crælius sammanfattar sin beskrivning: »ju mera man kan få uti brudeskruden, som glimmar och gläntsar, ju rarare är det.» Det skulle kunna göras en vidlyftig sammanställning av de uppgifter som finnas om kuriosa i bröllopsdräkten. Från Jämtland omtalas t. ex. 1749 att i de flesta socknar är bruden prydd med en vit, alnslång peruk (Hagström). En litterär adelsdam har 1806 gjort vidstående akvarell, bild 24, och därtill fogat följande: »En så kallad BrudPiga på Fogdön är väl utstyrd med rönbärshalsband, kalkonfjädrar samt guirlander af boxbom och gamla leveriknappar. Guldpaper gör också en förträfflig efect i deras prydnad, de upklistra håret med talg och pålägger det med sigtad krita. Pendeloquer af ljuskronor samt all slags glas och glitter apliceras öfver alt; och ungefär ser hon ut som denna figur, hvilken kan täfla med vildarna om smaken och valet af granlåt.» (Hildebrand i Fataburen 1913, jämför Billow i Fataburen 1917). Skrattretande är också Sundblads skildring av brudpigeklädseln i Västergötland: »Sålunda minns jag mig ha sett en sådan granlåt-rasande Evas dotter med ett hårband, från hvilket nedhänge en urnyckel med röd sten midt i pannan, och en annan gång en liten knubbig, rödkindad däka, utstofferad med ett slags diadem, som bestod av en kasserad tschakåplåt, på hvilken med stora genombrutna bokstäver stod: Kongl. Skaraborgs Regemente.»

Brudräkten har tidigare en gång ej skilt sig från den ogifta kvinnans vanliga högtidsdräkt. Brud och tärnor liksom brudgum och bröllopsvenner ha varit lika klädda, något som var en förutsättning för den uppgift uppvaktningen troligen ursprungligen haft att fylla: att dölja brudparet för onda övernaturliga väsen. Den brudklädsel, som här beskrivits, har dock allt annat än dolt sin bärarinna, även om vi sett att brudpigorna ibland fått en liknande utstyrsel. Vid en stämma 1793 i Trolle-Ljungby och

Bild 24. Brudpigedräkt. Fogdön, Södermanland. Teckning av Charlotte Mörner. Efter Hildebrand i Fataburen 1913.

Gualöv i Skåne beslöts att utländsk lyx skulle avskaffas i dräkten med undantag »at wid bröllop måtte tillåtit warda, at brudgummen och brud få tillstånd kläda och pryda sig med hwad de hälst förmå, på det de härigenom måtte kunna skilja sig från den öfriga brudskaran». Det är en åstundan av sistnämnda slag som gett upphovet till den fantastiska brudklädseln. I och med att äldre vidskepliga föreställningar om hotande faror trängdes tillbaka blev det i stället möjligt att markera bruden med eller utan tärnor som festens medelpunkt. Det första steget togs kanske, när kronan av metall, ifrån att ännu under 1500-talets första hälft varit ett av förnäma kvinnor använt smycke sedermera även kom till bönderna som brudkrona. Ofta uthyrdes den av kyrkan, men också av enskilda brudkläderskor. Redan Bircherod omtalar t. ex. att brudutstyrsel uthyrdes av landsbygdens prästfruar. Detta förklarar de spår av gammal modedräkt, t. ex. peruken, som bruddräkten uppvisar och som också gett den en viss överensstämmelse i olika bygder. Men brudkläderskorna ha naturligtvis varit tvungna att först och främst taga hänsyn till publikens smak. Här har den folkliga utsmyckningslusten fått blomma ut mer än annorstädes.

Folkdräkterna ha framför allt vuxit fram ur sin historiska miljö. Tradition, modenyheter, ekonomiska resurser och grannbygdernas ställning äro de faktorer som främst varit verksamma. Det finnes ingen anledning att betrakta dräktskicket annorlunda än andra företeelser i den folkliga kulturen. Frågan om våra folkdräkters uppkomst rör alltså i främsta rummet historiska problem. Denna starkt begränsade uppsats har emellertid med några exempel från kvinnodräkten velat erinra om en mindre beaktad sida i folkdräkternas väsen: deras förmåga till nybildning och självständig utveckling.